

MODERNLEŞME SÜRECİNDE "BİREYİN" DÖNÜŞÜMÜ VE YAŞANTININ MEŞRULUĞU SORUNU

Yrd. Doç. Dr. Abdullah Topçuoğlu

Giriş

Toplumun bir parçası olan bireyin eylemini ve benliğini şekillendiren temel unsur ve etkenler, her toplumun kendine özgü yollarıyla varolurlar. İnsan benliğinden söz edildiğinde vurgu bireyin fizyolojik görünümünden ziyade, o benlikte şekillenmiş olan toplumsal formasyonların yansıması olan kültürel etkenlerin oluşturduğu bir kimliğe yapılır(1). Dolayısıyla benlik dediğimizde bütün toplumsal formasyonlar için belli sabiteleri olan ve tüm toplumlarda değişmeyen evrensel kategorilere sahip bir niteliğe değil, tam tersine belli bir toplumsal formasyonla kazanılmış, hatta yeniden üretilmiş, tanımlanmış bir kimliğe atıfta bulunmuş oluyoruz.

Her toplumsal yapı, diğerlerinden farklı, kendine ait özelliklerle varolduğu için, toplumların her birinde "benlik"lerin farklı kurulma teknikleri olacaktır. Örneğin Michel Foucault her toplumda benliğin formasyonunu sağlamak üzere bireyin üzerinde işleyen dört teknik teşhis etmektedir. Bunlar, 1- üretim teknikleri, 2- işaret sistemi (yani iletişim) teknikleri, 3- iktidar (güç) teknikleri, 4- Benlik teknikleridir(2). Foucault'nun tüm toplumlarda ortak olduğundan sözettiği bu benlik tekniklerinin, yaşadığımız modernlik için apayrı bir işleyiş vardır. Kuşkusuz modernlik üzerine çalışmalar yapan bir çokları gibi Foucault da modernlik analizlerini yaşadığımız çağın diğer tüm çağlardan radikal bir biçimde farklı olduğu varsayımına dayandırır. Bu noktada belirtmemiz gereken bir kaç şey var: İlk olarak çalışmamızın nesnesi olarak seçtiğimiz "birey" in ve "benlik" in sözkonusu analizlerin merkezinde yer alması söz konusudur. Kuşkusuz yaşadığımız çağın diğer çağlardan bu anlamda çok farklı ol-

* Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü.

1 Tumer, Bryan S., 1984, *The Body and Society*, ss. 1.

2 Foucault, M., 1988, *The Technologies of Self*, ss: 18.

duğunu kabul ettiğimizde tüm imâlarıyla birlikte bir modernlik paradigmasının içine girmiş oluruz. O taktirde modernliği fiilî bir durum addedip onunla ilgili tüm analizlerin nesnel bir karşılığının olduğunu kabullenmiş oluruz. Oysa biz modernlik analizlerinin çağdaş insanın kendi üzerindeki düşünümünün (self-reflection) bir sonucu olarak bizzat gerçeklik inşa eden bir boyuta sahip olduğunu düşünüyoruz(3). Bu da modernliğe yorumsamacı bir bakış açısıyla yaklaşmayı gerektir. O zaman görülecek olan şey, modernlik üzerine konuştuğumuz, yazdığımız modernlik diye bir realitenin şekillenmekte oluşudur. Dolayısıyla, ikincisi, modernlik üzerine konuştuğumuzda aslında belirsiz bir gerçekliği düzenleyen bir söylemin sınırlarında hareket ediyor olmamızdır. Bu yazıda da genelde modernlik analizlerinin merkezinde olduğuna değindiğimiz "birey" ve "benlik" kavramlarının modernlik tarihi içerisinde nasıl şekillendiklerine bir göz atacağız. Son zamanlardaki bir çok çalışma modernliğin özellikle benliğin oluşumu üzerindeki etkileri veya benliğin çağdaş biçimlerinin modernliğin nitelenmesindeki rolü üzerinde odaklanmış bulunmaktadır(4). Bu yazıda bu çalışmaların analizine girişmekten ziyade bir modernlik kurgusu olarak "birey" ve "benliğin" yetişmiş oldukları vasatların, yaşantının meşruiyetli bağlamında bir mülâhazasını ve Üçüncü Dünyadaki özel gelişme yollarının bir değerlendirmesini deneyeceğiz.

Bir Benlik Projesinin Mahallî: Sanayi ve Aydınlanma

Yaygın kaniya göre insanlık tarihindeki en büyük ve önemli dönüşüm sanayi devrimi ve bu devrimi mümkün kılan "*Rasyonel toplum projesi*"nin temellerinin atıldığı, *Aydınlanma* süreciyle gerçekleşmiştir. Bu süreç en temel boyutuyla tüm toplumları tarihten koparmakla kalmamış, aynı zamanda geçmişin toplumsal düzenine dönülmesini imkansız kılan yeni bir ontolojik-epistemolojik "*gerçeklik*" inşa etmiştir. 19. yy. sosyal bilimcileri en genel ifade ile bu dönüşümü "*geleceksel toplum*" dan "*modern toplum*"a geçiş olarak nitelendirmişlerdir. 19. yy. klasik sosyolojisi bir anlamda bütün çabasını bu dönüşümün dinamiklerini ortaya koymaya, çözümlenmeye ve ortaya çıkan yeni toplumsal oluşumların bir açıklamasını yapmaya hasretmiştir. Örneğin Marx'ın

3 Modernliğin fenomenolojik ve yorumsamacı değerlendirilmesinin bir örneği için bkz. Göka, E., Topçuoğlu, A. & Aktay, Y. *Önce Söz Vardı: Yorumsamacılık Üzerine Bir Deneme*, Üçüncü Bölüm "Yorumsamacı Bağlamda Modernliğin Düşünümüllüğü" başlıklı kısım.

4 Örneğin, A. Giddens, 1990, *The Consequences of Modernity*; A. Giddens, 1991, *Modernity and Self-Identity*; Beck, U., 1992, *The Risk Society: Towards Another Modernity*; Lash, S., 1993, "Reflexive Modernization: The Aesthetic Dimension"; Turner, Bryan S., 1994: "The Self and The Reflexive Modernity" isimli yazılan bunun iyi örnekleri sayılabilir.

feodalizmden kapitalizme geçiş bazındaki analizleri, Durkheim'in kentleşmeyle ortaya çıkan yeni toplumsal işbölümü ve bunun oluşturduğu değer bunalımları bazındaki analizleri veya Weber'in, aşırı rasyonelliğin bir sonucu olarak dünyanın büyü bozumunu teşhis ettiği analizlerinin hepsinin, tüm ayrılıklarına rağmen, ortak temaları en genel anlamı ile bu dönüşümün "*Geleneksel toplum*"dan "*modern toplum*"a bir geçiş, gelenekten ve geleneğin meydana getirdiği toplumsal formasyondan bir kopuş olduğudur(5).

Batı toplumları için "*modernliğin*" ortaya çıkışında en önemli unsur Aydınlanma döneminin "*teknikleri*"ni şekillendiren Rasyonel İstenc, teknoloji, bilimsel gelişim ve sermaye birikimidir(6). Ancak bu rasyonel istenci, tekniği ve bilimsel gelişimin motor gücünü oluşturan ve ona yön veren dinamiğin temelinde Kapitalist pazarın öncülüğünü yapan Burjuva sınıfı ve bu sınıfın yükselişi olmuştur. Bu süreçte etkin olan bu saydığımız unsurlar sadece yeni bir toplumsal formasyon üretmekle kalmamış, aynı zamanda yeni bir birey yaratmıştır. Modern toplumda ortaya çıkan bireyin kişiliğini, yaşantısını etkin olarak belirleyen unsur temelde gittikçe güçlenen ve genişleyen kapitalist pazardır. Bu ortaya çıkan toplumsal formasyonun ayırdedici bazı özellikleri vardır. Bunlar, özetle, teknik-bilimsel rasyonelliğin yaşamın her alanına sirmesi; uzmanlaşma ve işbölümünün gelişmesi; ailede geleneksel yapının sona ermesi ve çekirdek ailenin yaygınlık kazanması; aşırı bireyselleşmenin ortaya çıkması; yaşantının merkezini üretim ve tüketim ilişkisinin alması; her türlü nesnel (maddi) ve tinsel (manevi) unsurların değişim değeri kazanmış olması; aile haricinde diğer kurumsal yapıların gelişmesi ve yaygınlaşması; ve dünyada farklı kültürel yapılardan, farklılıklardan globalleşmeye, bir monokültüre doğru geçilmesidir. Bütün bu unsurların bugün bireyin yaşayış ve davranışlarını etkin olarak belirlemekte olduğu söylenebilir. Modern öncesi tarihsel dönemler için bireyin yaşantısından bahsedildiğinde aklımıza bireyin içinde var olduğu geleneksel toplumsal yapılar ve o toplumda ortaya çıkmış olan örf, adet, gelenek ve görenekler gelmektedir. Geleneksel yapılarda bu unsurlar sadece bireyin yaşam dünyasını oluşturmakla, ilişkilerini düzenlemekle kalmamakta aynı zamanda bir gizli (latent) ideoloji vazifesi görmektedir. Bu gizli ideolojinin en belirgin özelliği bireyde ve onun yaşantısında bilinçsizce, farkında olmaksızın varolmasıdır. Birey yaşantısını bilinçli olarak farkına varmaksızın, yaşantısının her alanına sin-

5 Poole, R., 1993, *Ahlak ve Modernlik*.

6 Çiğdem, A., 1992, *Akil ve Toplumun Özgürleşimi*, ss. 16.

miş bu gizli ideolojiye göre düzenlemektedir. Ayrıca diğ er önemli bir nokta da geleneksel toplumlarda, modern anlamdaki bireyselliği var eden unsurların ortada olmayışıdır.

Geleneksel toplumlarda kabileden, gruptan, geniş alleden kısaca cemaat ilişkileri ve normların dışında oluşmuş bir bireysellikten bahsedilemez. Hatta böyle bir yapıda insanın kişiliği ve tüm ürettikleri içinde bulunduğu topluluğu korumak, o topluluğun değerlerini sürdürmek kısaca onun (topluluk) için varolmaktır. İbni Haldun'un üzerinde yoğun şekilde vurguda bulunduğu *Asabiyya*'nın tüm geleneksel toplum yapılarında temel unsur olduğunu görmekteyiz. Bu tür geleneksel yapılarda bireylerin davranış ve yaşantıları birey çıkar merkezinde değil, tersine ortak menfaat ve grubun menfaati merkezi üzerine kurulmuştur. Diğ er taraftan bireyin kimliği, yaşantısı içinde bulunduğu topluluğun sahip olduğu geleneksel değerler ve unsurlar tarafından belirlenmiştir.

Geleneksel toplumdan modernliğ e doğru geçişte yaşanan şey geleneksel unsurların insan davranış örüntülerinin belirlenişindeki etkinliğini yitirmesi ve aynı zamanda Sopenheaur'un vurguladığı istencin -bireysel istencin- etkinlik alanının artmasıdır. Ancak bu bireysel irade ya da istenç modernliğin temel dinamiği olan aşırı rasyonelliğin kendisini varetmiş unsurların dinamiklerinin etkinliği ile şekillenmiştir. Bu istenç aşırı derecede bedensel, dünyevi ve maddidir. Her ne kadar Weber modernliğin ve de modern toplumun temel özelliği olan kapitalizmin gelişimini Kalvinist Püriten bir etiğin Batı'da ortaya çıkması ve bunun bir neticesi olarak görme arzusunda da ilerleyen süreçte ortaya çıkan bireyci etik ve pazarın oluşumu bu değerleri tamamiyle yadsımıştır. Oysa Werner Sombart'a göre "kapitalizm, ölmekte olan sosyal düzenin rahminde doğmayı bekleyen, daha yüksek biçimleri için hiçbir teminatı olmayan, ahlaken tükenmiş bir düzendir." (7) Ona göre protestanlık Weber'in söylediği gibi kapitalist iktisadın gelişiminin temel dinamiği olmazdı. Çünkü kendisinin ünlü eseri *Burjuva*'nın ilk cümlesinde belirttiği gibi "protestanlık başından itibaren kapitalizme ve kapitalist iktisada düşmandır." (8) Çünkü püritanizm serbest rekabeti açıkça kınamamaktaydı. Sombart'a göre "kapitalizmin temelinde yatan etken yahudiliğin ticaret etiği ve rasyonelitesiydi." Yahudiliğinse en önemli özelliği aşırı derecede dünyevi ve maddi oluşudur.

7 Özel, M., 1993, *Kapitalizm ve Din*, ss. 17.

8 A.g.e, ss. 18-19.

Ancak batıda belli bir tarihsel sürecin sonucu olan kapitalist toplumsal formasyonda en etkin ve belirleyici olan unsur serbest-liberal pazar ve o pazarın etiğidir. Ve günümüzde ciddi anlamda analiz edildiğinde bugünkü pazarın işleyiş mantığı ile modern dünyadaki ister teknolojik, bilimsel, hukuki etmenler olsun isterse daha sayabileceğimiz birçok değişik unsur olsun, tüm bunlar arasında alttan alta mantıksal ve işlevsel bir uygunluğun ve paralellığın olduğu temel bir gerçektir. Hatta Nietzsche'ye göre "modern dünyanın tüm unsurları (ulaşım, haberleşme) bir tek nefiste merkezileşmiştir."⁹ Bu merkezileşmiş bünye ise tamamiyle kapitalist pazar ve bu pazar üzerinde işlerliğe sahip olan ilkelerden ibarettir. Bu pazarın en önemli ilkesi aşırı üretim ve tüketimdir, yani, daha fazla hammadde ve daha çok ürün ve bu üründen sağlanacak kâr artışıdır. Ve bu düzenin sağlıklı bir yapıda kendi gelişim ve büyümesine zarar vermeden işleyebilmesi için tüm teknolojik, bilimsel, kültürel unsurların pazarın mantığına uygun ve onunla aynı paralellikte işlemesi gerekmektedir. Kaldı ki tam da bu mantıksal işlev ve fonksiyon uygunluğu sonucunda, pazarın tarihsel gelişimine paralel olarak yukarıda saydığımız modern toplumla ilgili özellikler ortaya çıkmıştır. Günümüzde, hatta modernliğin yükselişi ile birlikte, pazarın mekansal ve yapısal farklılaşmasında da göreceğimiz özellikleri kişinin yaşantılarında, etkileşiminde ve de varoluşlarında da görmemiz mümkündür. Nasıl ki birinci düzeydeki ilişkilerin üretiminde mekansal bir daralma söz konusuysa aynı şekilde kişinin diğer kişilerle olan ilişkilerinde ve yaşamında da bir daralma söz konusudur. Bizzat bu daralma kişiyi tüm geleneksel-geniş ilişki örüntülerinden koparıp onu her türlü ilişki ve iletişim alanına açılmaya hazır bir "birey" durumuna getirmektedir. Nasıl ki bir fabrika üretiminde çeşitli ve farklı işlevlere sahip üniteler söz konusu ise, modernliğin mekanı olan şehirlerde de insanın pazara yönelik şekillenişini meydana getiren kurumsal yapılar arasında belli farklılaşmış safhalar ve süreçler söz konusudur. Her ne kadar bireyin en temel ilişki ve davranış örüntüleri çekirdek aldede şekillenmeye başlıyorsa da, insanın genel anlamda modern şehirde davranış örüntüleri kazanması daha çok aile dışındaki kurumsal yapılarda ve çevrede gerçekleşmektedir. Aile ve diğer kurumsal ilişkileri merkez-çevre ilişkisi boyutunda değerlendirmeye çalıştığımızda geleneksel yapılarda ailenin bireyin şekillenişinde en temel etken olduğunu, çevrenin ise ikincil derecede öneme sahip olduğunu görmekteyiz. Modern dünyada ise bireyin çevresini oluşturan alan, merkezi alan olarak nitelendirilen alandan çok daha büyük önem ve et-

⁹ Nietzsche, F., 1967, *The Will to Power*, ss. 4.

kinliğe sahiptir. Modern dünyada genişleyen çevre varlığını ve ivmesini bu genişleme ve şekillenmede en etkin unsur olan kapitalizmin gelişmesi sayesinde gerçekleştirmektedir. Modern dünyada, bugün, bireyin davranış örüntülerinin ilk ve temel noktası olan aileyi ve aile ilişkisini temel merkezli nokta olarak aldığımızda, merkezin etkin ilişki üretiminden bahsedebilmek mümkün değildir. Aksine günümüzde bireyin benliği tamamiyle olmasa da büyük oranda aile-dışı çevre tarafından şekillenmektedir. Çevre ise modern dünyada eğitim, medya ve diğer unsurlarla birlikte hatta aile bile pazarın etkinlik alanı içindedir ve onun istenci doğrultusunda gerçekleşmektedir.

Üçüncü Dünya'da Bireyin Teşekkül Bağlamı ve Yaşantının Meşruluğu

Üçüncü dünya ülkeleri hakkındaki söylemde bireyin teşekkül bağlamı diğerlerinden farklı olarak düşünülmemektedir. Temelde modernleşme süreci ile yakından ilgili kılınan bir çerçevede birey manzaralarıyla karşı karşıyayız.(10) Tabiatıyla böylesi bir resim modernlik öncesinde de böylesi bir "birey" in varlığını yok sayar. Ancak hemen akla gelebileceği gibi Üçüncü dünya ülkelerindeki modernleşme süreci Batının kendi tarihsel seyrinde ortaya çıkmış ve değişimin itici gücü olmuş dinamiklere paralel bir gelişim sürecine sahip olmamıştır.(11) Batı'da 19. yy.'da tam bir kapitalizmin ilkeleriyle örüntüleşmiş bir hayat etkin ve kurumsal olarak meydana gelmişken, bizde bu tür bir ekonomik, pazar merkezli hayatın yerleşmemiş ve kendi toplumsal dinamikleri ile ortaya çıkamamış olmasına toplumsal dinamiklerin farklılığını vurgulamak üzere işaret edilmektedir. Buna göre Üçüncü Dünya'da özellikle de Osmanlı İmparatorluğu, Mısır, Tunus gibi birçok Ortadoğu ve Akdeniz coğrafyasındaki birçok devlette modernleşme süreci, işgal ve sömürü hareketleri bir kenara bırakıldığında, bizzat iktidarın "*güç istenci*" nin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu istenç temelinde yeni bir toplumsal yaşantının sürdürülmesi, iktidarın üzerinde tarihsel olarak yükseldiği temellerin korunması ve güçlendirilmesi amacı ile ortaya çıkmıştır. Bu "*Güç İstenci*"deki temel amaç ve alan önceleri askeri-teknolojik alanda iken daha sonraları bu alanlardaki gelişmeler ve modernleştirme olgusunun tabii bir gerekliliği ve sonucu olarak diğer toplumsal alanları belirlemiş ve diğer alanların kendi iç bünyesinde sahip olduğu aşırı mekanik determinizm ve rasyonelliğin ilkelerine göre şekillenmesine neden olmuştur. Toplum ya-

10 Burada modernleşmenin kendisinin bir bakıma muhayyel olduğu noktasından yine kendisi muhayyel bir kurgu olan "Üçüncü Dünya'nın içinde muhayyel bir varlık olan "birey" in teşekkülünün tarihiyle uğraşma noktasına gelmiş olduğumuz okuyucunun dikkatinden kaçmamalıdır.

11 Bkz. Said Halim Paşa, 1987, *İslâm ve Batı Toplumlarında Silyasal Kurumlar*, ss. 18

şantısının diğer alanlarına doğru yaygınlaşan İktidar (güç) istencinin araç ve politikaları ilerleyen zaman diliminde yaygınlık ve etkinliklerini arttırdıkça, geleneksel unsurlarla yaşantısı örülmüş birey böylece yeni bir bilinç, kimlik ve yaşantı örüntülerine sahip olmuştur. Bu durum tam bir "kültürel şizofreniyi" beraberinde getirmiştir. Modernliğin ve bunun tabii sonucu olan rasyonelliğin artışına paralel olarak "güç istenci" İktidarın istenç alanından birey(sel)-merkezli istençler alanına doğru kaymıştır. Üst-güç istenç merkezinden alttaki toplumsal tabana doğru ilerleyen bu süreç, bireylerin mekansal-bilişsel-kurumsal yapılarının da dönüşümüyle birlikte yeni bir birey kimliği var etmiştir. Bu yeni kimlik tamamıyla içinde yeşerdiği varoluş koşulları tarafından belirlenerek ortaya çıkmıştır. İnsan eyleminin ve varoluşunun kurucu ögesi olan bu unsurlar bireyin hem yaşantısını belirlemiş hem de ona yeni meşruluk zemin ve alanları oluşturmuştur. Bu meşruluk zemini geleneksel yapıdan modernliğe geçişi sağlayan unsurların alanının gelişimine eşlik eden bir biçimde kendisini göstermiştir. Kısaca, insan eyleminin topluluk ve onun örf ve adetleri tarafından belirlenimi değil, daha çok kurumsal alanın etkinliği ile belirlenimi söz konusudur.

Modern dünyada kamusal alanın varoluş mekanı şehir, meşruluk alanı ise metinsel hukuktur. Batı'da modernleşmeyle ifade edilen tarihsel dönüşüm yeni bir seküler kimliği varetmekle kalmamış, aynı zamanda kamusal-hukuki alanı aşırı derecede sekülerleştirmiştir. Ancak üçüncü Dünya toplumlarında kamusal alan metropol şehirlerde seküler bir kimlik kazanmışken, bireylerin bu kimliğe doğru gelişimleri 1960'larda ivme kazanmaya başlayan göç hareketiyle birlikte oluşmaya, şekillenmeye başlamıştır. Zira 1960'lara kadar İktidar her ne kadar modernleştirme istencini tüm toplumun bireyelerine ulaştırmayı amaçlamışsa da, bu istenç kırdaki yaşantıyı çok fazla etkileyememiştir. 1960'lardan sonra kırdan şehre başlayan göç akışı, kısa bir süre sonra Üçüncü Dünyanın modern-metropol şehirlerinde geleneksel davranış örüntüleri gösteren bireyelerin sayılarının fazlaşmasına neden olmuştur. Göçün birinci ve ikinci nesil kuşakları her ne kadar şehrin dış mekanında gecekondularla şehrin mekansal ve bireysel yaşantı alanlarından farklı "gecekondululuk", "mahallelilik", "hemşehrilik" ilişkisini kendi aralarında üretmişlerse de, şehrin ekonomik-rasyonel insan kimliğine geçiş sürecinden kendilerini kurtaramamışlardır. Böylece şehre göçle birlikte geleneksel davranış örüntülerine sahip bireyeler rasyonelleşmenin alanına girmişlerdir. Şehirde bireyeler arasındaki ilişkilerde varolan rasyonelliğin

en belirgin özelliği, bireyin kimliği ne olursa olsun onda bu dünyevi istemi, maddiliği ön plana çıkarmasıdır. Şehrin bireylerinde ve bireylerin birbirleri ile olan ilişkilerinde varolan rasyonelliğin Weber'in araç-amaç ilişkisi düzleminde varsaydığı rasyonellik boyutu ile özdeş olduğunu varsaydığımızda araç-amaç ilişkisi düzleminde varolan rasyonelliğin birincil ve de en önemli sorununun aracın ve amacın meşruluğu sorunu olduğunu görmekteyiz. Geleneksel yapılarda birey davranışının meşruluğunu bizzat topluluğun bünyesine sınımlı örf, adet, töre ve gelenekten almaktaydı. Tüm bu meşruiyet unsurları adına "uylaşım sistemleri" denilen ve genellikle aşılması ölçüsünde bir toplumun modernleşme göstergesinin yükseldiği farzedilen etkenlerdir.(12) Ayrıca bireyin amaçları, istençleri bir anlamıyla topluluk ve topluluğun geleneksel öğreti ve normları tarafından belirlenmekteydi. Geleneksel yapılarda bireyin amaçsal olarak kendisinin tercih edebileceği ne çok yönlü ve çok çeşitli amaç alanları ne de seçilmiş herhangi bir amacın gerçekleştirilmesinde çok yönlü araçsal unsurlar söz konusu değildi. Oysa şehirdeki birey araç ve amaçlarının meşruluğunu en birincil boyutu ile bizzat kamusal alana ve metinsel hukuka uygun olup olmamakla almaktadır. Ayrıca şehir yaşantısı bireye çok farklı amaç seçenekleri sunarken paralelinde ona kendisinin seçebileceği farklı "araç"ları da tercihine sunabilmektedir. Ancak burada önemli bir nokta şehirdeki "amaç" ve amacın seçim alanı bizzat şehrin ekonomik örgütlenişi ile de yakın ilişki göstermektedir. Bu kaçınılmaz bir sonuçtur. Çünkü şehirde bireyin birincil sorunu tutunabilme problemi ve varolabilme sorunudur. Bu sorun şehrin ekonomik örgütlenişi içerisinde bizzat sürekli olarak yeniden var edilmektedir.

Üçüncü dünyadaki modernleşme sürecinde şehir sadece milli kimliğin filizlendiği bir mekan olarak var olmamış, aynı zamanda dinî kimliğin de yeniden gündeme geldiği bir alan olarak da kendisini göstermiştir. Ancak burada vurgulanması gereken önemli bir nokta modern şehirde insanların kendilerine bireysel olarak atfettikleri kimlikleri ne olursa olsun bireylerin davranışlarının ve amaçlarının meşruluğunu metinsel hukuktan almalarıdır. Şehirde filizlenen dindar kimlik kendi meşruluğunu iki ana unsurdan almak zorundadır. Bu iki meş-

12 Bu yüzden ki, Avrupa toplumu (modernliğin bekasında ısrarlı görünen Giddens, Habermas ve Jameson gibi neo-modernistler tarafından) gerçekliğin her çeşit uyluşımı aşarak bir varlığa sahip olduğunu vurgulamak üzere "uylaşım-sonrası" toplum olarak nitelendirilmektedir. Bu niteleme de gerek Batılı olmayan toplumlarla, gerekse Batıda aşılması olduğu düşünülen geleneksel toplumla arasında bir fark tahayyül etmek üzere istihdam edilmektedir. Ancak, kuşkusuz Weber'in kendisi toplumların en rasyonelinin bile realitenin "uylaşım-sallıktan ibaret" geçerliliğinin tamamen aşılabileceği noktasına hiç bir zaman gitmez. Bkz. Göka, E., Topçuoğlu, A., & Aktay, Y., a.g.e. üçüncü bölüm.

ruluk unsurunun birincisi yürürlükteki anayasal hukuk diğeri de öğretisel metindir. Fakat bu iki unsur arasındaki belirgin olan fark, birincisinin pratik yaşantıda, kamusal alanda uygulanıyor olması; ikincisinin ise kamusal-hukuki alanın dışında daha çok bireyin kendi öznel alanında pratize ediliyor olmasıdır. Burada öğretisel metin ile ilgili önemli nokta, bir öğretisel metnin kamusal alanda o alanı belirleyici bir biçimde uygulanmayışının, ona etkinliği alanında salt kitabi/metinsel bir konum kazandırıyor olduğudur. Öğretinin salt metinselleşmesi bizi ve ona öğretisel olarak yaklaşan bireyi bizzat hemenötik (yorumsama) probleminin sorunları içerisine sokar. Böylesi bir durumda insanların eylem meşrutiyetleri hemenötik-meşruluk ilişkisi çerçevesinde gerçekleşir. Hermenötik problemdeki doğru/uygun anlama ise Gadamer'in de ifade ettiği gibi tam da önyargılarımızla, anlaşılacak şeyin evrenlerinin ufuklarının kaynaşmasıyla -bir şeyin bizim üzerimizdeki tarihsel etkinliği ile gerçekleşir(13).

Bugün, modern dünyada varoluşumuz ve önyargılarımızı etkin olarak vareden şeyin, bizzat varoluş koşullarımızı meydana getiren unsurlar olduğuna dair yaygın bir kanı vardır. Arnold Gehlen'in de belirttiği gibi, modern dünyanın oluşumunu sağlayan Aydınlanmanın önermelerinin etkinliği değil de sonuçlarıysa (14) bugün rasyonel tekno-bilimsel ve liberal pazar dünyasında varılmakta olduğumuzu söyleyebiliriz. Bu unsurların etkin olarak şekillendirdiği bir dünyada ortaya çıkan birey aşırı dünyevileşmiş, biriktirici, hesaplamacı, rasyonel ve bedensel arzunun isencine tâbî bir kimlikle varolmaktadır(15). Çünkü modernliği tasarladığı kabul edilen Aydınlanmanın yaşantımız üzerindeki sonuçları Peter Berger'in de belirttiği gibi "demirden bir çekiç gibi işlemekte, bütün geleneksel kurumları ve anlam yapılarını ezmektedir."(16) Berger'in "modernliğin ezici gücü" temasından çıkartabileceğimiz çeşitli sonuçlar vardır. Herşeyden önce modernlik geleneğin kurumsal yapıları üzerinde etkinliğini gösterirken onu sadece yok etmemekle kalmamakta aynı zamanda kendisinin istediği yeni bir form içinde varetmektedir. Ancak kazanılan yeni form artık modernliğin işlevinden ve şekillendirici etkinliğinden geçmiş bir formdur. Üçüncü dünyada hâlâ geleneksel, modernlik öncesi formlar varlığını kısmi olarak sürdürmekteyse de, bu sürdürüm özgün olarak nitelendirilen formların geleneksel

13 Bkz. Göka, E., Topçuoğlu, A., & Aktay, Y., a.g.e. 34-53; ayrıca bkz. W. Outwalte, 1985, "Hans-George Gadamer", ss. 26-27.

14 Habermas, J., 1987, *Philosophical Discourse of Modernity*, ss. 3.

15 Bkz. Turner, B. S. a.g.e., ss. 18.

16 Berger, Peter L., 1976, *The Pyramid of Sacrifice*, ss. 23.

yapıda kazandığı ontolojik varlık alanında büründükleri kimlikleri ve etkinlikleri tam olarak yansıtmaz. Aksine, Hegel'in "ağaçtan koparılmış elmanın ağaçtaki elma ile aynı elma olmadığı" tezini doğrularcasına modern dünyada kazandıkları varlık ve etkinlik, geçmişin varoluş düzlemiyle aynı düzlemde ve etkinlik alanında değildir. Bu durumu Daryush Shayegan şu şekilde ifade etmiştir: "Gelenek, tabii hala kaldıysa, ontolojik olarak modernlik öncesinde yer alan başlangıç noktasını yeniden yakalayamaz. Daima modernlik-sonrası (post-modern) döneme yapışır kalır."(17) Böylece gelenek yeni bir dizgede yeni bir tarihsel kimlik ve anlam kazanmıştır. Modernliğin rahmi olan metropol şehirlerde yeniden varlık kazanan eskinin geleneksel davranış örüntüleri ve geleneğin unsurları, aşırı rasyonelliğin ve kapitalist pazarın oluşturduğu yaşantının üretim dizgesinde yeni "kimlik"lere sahip olmuş, dizgenin bütünlüğü ve diğer unsurları ile paralellik arzeden nitelikler kazanmıştır. Günümüzde ise gelenekselliği kendi dizgesinde yeniden anlamlandıran modern şehirde kapitalist pazar kendisinin işleme mantığına uygun bireyler varetmektedir. Bireylerin kendilerine atfettikleri kimliklere rağmen, pazarın mantığı ve modernliğin işleme düzeni tüm bireylere sınımlı durumdadır. Diğer taraftan "tarihsel etkinlik" bağlamında modernlik öncesi unsurları değerlendirdiğimizde ortaya şu çıkıyor: Modern dünyada, geleneksel yapıdaki unsurlar modernleşme süreci ile birlikte bütünsel tariht etkinliklerini kaybetmekte ve modernliğin kendi bünyesinde vaktettiği "tarihsel etkinlikle" yeni "tarihsel etkinlikler" kazanmaktadır. Sonuçta geleneğin üzerimizdeki etkinliği, örf, adet, ve sair niteliklerinden ziyade asıl metinsel boyutuyla varolmaktadır. "Tarihsel etkinliğe" modern dünyada metin olarak varolan öğretiler sahip olmaktadır. Modern dünyada bireylerin amaç-seçimindeki meşruluk istençleri bizzat metinsel bir referansa başvurarak tecessüm etmektedir. Oysa bu meşruluk kendi zeminini bizzat öğretinin kendisinden sağlamaz, tersine, önyargıların vaktettiği, yeniden-inşa edilmiş metinden sağlar. Bu yeniden inşa edilen metin ise kendi mesaj ve anlam dünyasından kopmuş, modern dünyada yeni bir metin olarak varolmuştur. O zaman bir metnin yorumlanmasında sözkonusu edilebilecek tüm hermenötik süreçlerin teşhis edilebileceği bir vasata ulaşılmış olur. Kendi yaşam-dünyalarının sınırları içinden veya belli bir otoriteye sahip geleneğin etkisiyle yaşam dünyalarımızı belirleyen istençlerin meşruiyetini de arayan anlamalar zinciri ilh.

17 Shayegan, D., 1991, *Yaralı Billiç*, ss. 44.

SONUÇ

İnsan, bizzat kendini içinde gerçekleştirdiği bir yaşam dünyasında varılmaktadır. Bu yaşam dünyası kendi işlevine uygun olarak onu bütünleyen bireysel "yaşam dünyaları" varetmektedir. Modernliğin oluşturduğu önsel yaşam dünyası, içinde varolan bireyi sürekli olarak öncelemektedir. Dolayısıyla bireyin anlaması ve eylemlerinin, davranış örüntülerinin şekillenmesi bizzat bu modernliğin oluşturduğu "yaşam dünyasında", o dünyanın alttan alta vettiği kendi mantıksal varoluşuna uygun tarzda gerçekleşmektedir. Modernleşmeyi sağlayan pazar merkezli teknik-bilimsel unsurların gelişimi ve bu sürecin bizzat kendisi bireyin varoluşunu ve yaşantısını üreten tüm geleneksel unsurları dönüştürme uğratırken, yerine yeni bir dünya inşa ederek bu dünyanın üzerinde yeni bir yaşantı-davranış formları kazanmış bireyler varetmiştir. Bu varoluşta birey davranış kazanımlarını içinde yeşerdiği yeni dünyanın "gerçekliğin"den alırken aynı zamanda tüm davranış ve ilişki meşruluğunu geleneksel öğreti ve ilkelerin aslı formlarından değil de, yaşantı-merkezli bir yorumlama ve anlama sonucu yeni bir ontolojik konum kazanan, tabiri caizse ruhunu modernliğe satmış geleneksel öğretilerden almıştır.

KAYNAKÇA

- BECK, Ulrich, 1992, *The Risk Society: Towards Another Modernity*, London, Sage.
- BERGER, Peter L., 1976, *The Pyramid of Sacrifice*. New York: Anchor Books.
- CARR, E. H., 1987, *Tarih Nedir?* Çev. İletişim Yay., İstanbul: İletişim Yayınları.
- ÇİĞDEM, Ahmet, 1992, *Akil ve Toplumun Özgürleşimi*, Ankara: Vadi Yayınları.
- FOUCAULT, Michel, 1988, *The Technologies of Self*. Massachusetts: Massachusetts Press.
- GIDDENS, Anthony, 1990, *The Consequences of Modernity*, Cambridge, Polity Press.
- GIDDENS, Anthony, 1991, *Modernity and Self-Identity*, Cambridge, Polity Press.
- GÖKA, Erol, TOPÇUOĞLU Abdullah, AKTAY, Yasin, 1995, *Önce Söz Vardı: Yorumsamacılık Üzerine Bir Deneme*, Ankara, Vadi Yayınları.
- HABERMAS, Jürgen, 1987, *Philosophical Discourse of Modernity*. Massachusetts: The MIT Press.
- HALİM PAŞA, Said, 1987, *İslam ve Batı Toplumlarında Siyasal Kurumlar*. İstanbul: Pinar Yayınları.
- LASH, Scott, 1993, Reflexive Modernization: The Aesthetic Dimension, *Theory Culture & Society*, Vol. 10.
- NIETZSCHE, Friedrich, 1967, *The Will to Power*. New York: Random House Inc.
- OUTWAITE, William, 1985, "Hans-George Gadamer", *The Return of Grand Theory In the Human Sciences*'in içinde, Quentin Skinner (ed), Cambridge, Cambridge University Press.
- ÖZEL, Mustafa, 1993, *Kapitalizm ve Din*, İstanbul, Ağaç Yayınları.
- POOLE, Ross, 1993, *Ahlak ve Modernlik*. Çev. Mehmet Küçük. İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- SHAYEGAN, Daryush, 1991, *Yaralı Bilinç: Geleneksel Topumlarda Kültürel Şizofreni*, Çeviren: Haldun Bayrı. İstanbul: Metis Yayınları.
- TURNER, Bryan S., 1984 *The Body and Society*. New York: Basil Blackwell.
- TURNER, Bryan S. 1994, *The Self and the Reflexive Modernity, Orientalism, Postmodernism and Globalism*, 13. Bölüm, London, Routledge.